

De Noordwijkse dorpsaccijns

door Frans Angevaare

In een vorige Blauwdotter heeft u kunnen lezen over het stederecht, een unieke voetnoot in de geschiedenis van Noordwijk. Als vervolg erop nog wat wetenswaardigheden over de economische omstandigheden aan het eind van de late Middeleeuwen, culminerend in een noodkreet van ambachtsheer Jan van Noirtich.

Met de Gouden Eeuw nog erg ver weg waren de 14^e en 15^e eeuw in het algemeen geen voorspoedige jaren voor Holland. Economische tegenslagen en erg veel oorlog: Hoekse en Kabeljauwse twisten, Arkelse oorlog, oorlog met de Hanzesteden, tochten tegen de Friezen en Vlamingen en ruzie met Utrecht. Jacoba van Beieren had onenigheid met haar neef, haar oom, haar man en met wie eigenlijk niet; er waren overstromingen en steeds terugkerende epidemieën.

De oorlogen werden gelukkig niet in de buurt van Noordwijk uitgevochten maar met het beleg van Leiden in 1420 kwam het wel erg dichtbij. Gevochten is er hier niet, en de Noordwijkers hadden 360 schilden betaald om neutraal te mogen blijven. *Stille te sitten*, heette dat. Neutraal of niet, proviand voor de belegeraars werd er wel geleverd, er werden namelijk in Noordwijk 18 ossen gekocht.

Toch moesten er natuurlijk wel af en toe manschappen worden geleverd, zoals Jan Kloos beschreef dat de Noordwijkers in 1456 meevochten in de belegering van Utrecht. In 1399 al deden mannen uit het baljuwschap Beverwijk en Noordwijk mee aan de belegering van Staveren, ze werden een jaar later ook opgeroepen om naar Texel te gaan en deden in 1425 mee met het beleg van Schoonhoven.

Ook draaiden de Noordwijkse burgers indirect voor de kosten op, want al die oorlogen kostten de graven handenvol geld en waar moesten ze dat vandaan halen – door leningen af te sluiten, maar ook door de Hollandse bevolking zwaarder te belasten.

De pest-epidemieën woedden vooral in grotere bevolkingsconcentraties – de steden dus – maar helemaal ongemerkt gingen ze ook niet aan het platteland voorbij. En vervolgens hadden de steden ook weer nieuwe arbeidskrachten nodig, want dáár ging het economisch meer voor de wind.

Specifiek voor Noordwijk was er dan ook nog eens de grote brand in 1450, die een groot deel van de dorpskern verwoestte, wat de graaf van Holland ertoe bracht de Noordwijkers een periode van elf jaar te gunnen waarin geen bedde hoefde te worden betaald.

Dat Holland in de 14^e en 15^e eeuw een transformatie doormaakte van een agrarisch-landelijke maatschappij naar een stedenmaatschappij kwam vorige keer al even aan de orde. Een symptoom daarvan waar Noordwijk ook in meer of mindere mate mee te maken zal hebben gehad was een relatieve leegloop van het platteland. In het midden van de 14^e eeuw woonde ca. 20% van de bevolking van Holland in steden, in 1514 was dat gestegen tot 44%, daarmee Holland tot een van de meest verstedelijkte landen in Europa makend.

S. Fockema Andreae heeft berekend en deels geschat dat het aantal huishoudens in de dorpen van Rijnland rond het jaar 1370 op 3.250 lag, en in 1500 op 2.500. Een forse afname dus van 23%, waar Noordwijk zeker niet aan zal zijn ontkomen, al trokken er bijvoorbeeld tussen 1364 en 1400 duidelijk méér Katwijkers dan Noordwijkers naar Leiden.

Kenmerkend is in dat verband is ook dat het aantal *riemtalen* – dat was het vaste aantal mannen dat een ambacht voor de krijgsdienst moest leveren, en dat oorspronkelijk aan de bevolkingsgrootte was gerelateerd – in alle Rijnlandse en Kennemer ambachten in 1399 en 1400 drastisch werd verlaagd.

Het lijkt erop dat de bevolkingsafname in twee golven is gebeurd, de eerste vóór 1400 en samenvallend met de groei van de Leidse bevolking. De Leidse groei stagneerde daarna in de 15^e eeuw (voornamelijk vanwege ziektes) maar na 1470 steeg de bevolking in de stad explosief.

Dat valt dan weer grotendeels samen met de klachten van alle Rijnlandse dorpen in de *Enqueste* van 1494, namelijk dat sinds de dood van hertog Karel de bevolking zo sterk teruggelopen was. Dat is dus de tweede afnamegolf. In Noordwijk zouden er in 1477 370 haardsteden geweest zijn, in 1494 waren er dat nog maar 290, waarvan er ook nog eens 60 huizen leeg stonden. Nu hadden de inwoners er wel baat om de zaak niet al te mooi voor te stellen, want als het ze voor de wind ging betekende dat alleen maar dat er voor de graaf méér te

halen was. Er waren dus nog maar 230 huisgezinnen in 1494, maar op die periode komen we zo nog terug.

Een 15e eeuwse OZB.

Het slot van het vorige artikel was dat er door graaf Albrecht een maatregel moest worden genomen om belastingvlucht tegen te gaan.

De graaf had vernomen dat sinds de dood van Guy van Blois, eind 1397, vele huislieden naar andere dorpen vertrokken waren om daar te gaan wonen, en dat zij niet meer mee wensten te betalen aan de ambachtskosten over de gronden die zij nog in Noordwijk hadden liggen.

Die ambachtskosten waren een soort onroerende zaakbelasting, waarvan we nu niet opkijken dat elke eigenaar, ongeacht waar hij woont, er aan meebetaalt. Maar toen was dat niet zo vanzelfsprekend en ook de poorters van de steden betaalden geen schot (met Hazerswoude bijvoorbeeld hadden de Leidenaren daar meer dan een eeuw ruzie over) en het werd er voor de dorpen dus ook niet beter op toen de poorters van Leiden ook grond in de omgeving gingen aankopen of erfden.

Deels werd dat dus met de maatregel van graaf Albrecht rechtgezet: alle huislieden die uit Noordwijk vertrokken waren, of nog zouden vertrekken, en daar eigendommen hadden, moesten voortaan net zoals de huislieden die in Noordwijk woonachtig zijn, schot betalen.

Het was dus geen specifiek Noordwijks probleem, want ten overvloede waarschuwde Albrecht de steden van Holland in hetzelfde jaar dat de landlieden die de steden van dan af als poorters zouden inschrijven, nog steeds als landlieden schot moesten blijven betalen.

Naast degenen die poorter van Leiden werden, waren er dus ook die naar andere dorpen vertrokken. Op zich niet zo bijzonder, maar in die jaren telde het blijkbaar toch door.

Ook voor Noordwijk bleef het probleem doorsudderen want in 1494 werd er weer geklaagd dat veel van de rijkste mensen naar de steden getrokken waren en daardoor niet mee betaalden aan de ambachtskosten.

Kommer en kwel.

Was het na het kortdurende stadsschap dan alleen maar kommer en kwel, ook voor Noordwijk? Veelal wel ja, maar er zijn wel wat positieve punten te ontdekken.

Noordwijk was groter dan omliggende dorpen en kon daardoor wel wat meer hebben, terwijl

andere delen van het platteland, met name de meer landinwaarts gelegen veenontginningsgebieden ook te maken hadden met een sterke daling van het maaiveld met nadelige gevolgen voor bijv. de graanteelt. Voor zover op de geestgronden gelegen, hadden de Noordwijkse agrariers daar geen last van.

De ligging van Noordwijk buiten de belangrijke transportroutes was in relatie tot het voortdurende oorlogsgewoel nu een voordeel, want zo kwamen er niet zo snel plunderende legers voorbij. Alleen laat in deze periode, in 1492, kwam het muitende Kaas- en Broodvolk langs, en daaraanvolgend het leger van Albrecht van Saksen (die eigenlijk kwamen helpen, maar ook aardig tekeer gingen).

De nabijheid van Leiden, en de groei van handel en nijverheid daar, was iets waar de Noordwijkers ook een graantje van konden meepikken, er kwamen zelfs toen al thuiswerkers voor en bijvoorbeeld haring was ook iets waar de Leidenaren in handelden.

Dat kwam mooi uit voor de Noordwijkse vissers dus daarmee ging het, getuige ook de bouw van een vierboet in 1444, beter dan met rest van het ambacht, wat er ook toe leidde dat in 1494 door de dorpelingen werd verklaard (ondanks dat er een achteruitgang in het aantal schepen was opgetreden) dat de visserij *heure beste neringhe* was.

Haringbuys. Noordwijk had in 1477 zes "grootte buysen"

Een voor Noordwijk niet te quantificeren maar wel gunstige omstandigheid was dat het van de graven van Blois af was – niet dat nu zulke onbetrouwbare heren waren, maar zij hadden een omvangrijk en zeer verspreid gebied te besturen en echt veel aandacht voor de afzonderlijke dorpen zal er niet geweest zijn – het

belangrijkste voor hen was dat er geld in het Bloise laadje kwam.

Dus was het positief dat Noordwijk in 1439 eindelijk weer een echte, eigen ambachtsheer kreeg, die ook nog eens in het dorp woonde en veel meer interesse voor en belang bij zijn ambachtsheerlijkheid had.

En ten slotte scheen het onder het bewind van Karel de Stoute (1467-1477) wel redelijk goed te gaan, vandaar ook dat de dorpsbestuurders in 1494 steeds naar die tijd verwijzen.

Hoge nood.

Maar ondanks die positieve puntjes was in 1490 de nood blijkbaar zo hoog geworden dat ambachtsheer Jan van Noirtich zich genoodzaakt voelde om zich met een brief tot graaf Jan van Egmond (*Mancke Jan*), stadhouder in Holland, te richten. De inhoud van de brief loog er niet om. De mensen die in het ambacht van Noordwijk woonden kenden zoveel armoede dat het hen niet mogelijk was om de belastingen (en dat waren er nogal wat: schot, bede, tijns, botting, ruyterpenningen enz.) die zij tegenwoordig moesten opbrengen, en die volgens Jan nog steeds hoger werden, te voldoen zonder dat de graaf (die van Holland) hulp en bijstand verleende.

Dus waarschuwde Jan dat: *sy de voorsz. Plaetse ende Dorpe habandoneren, ende hun vertrecken soudent moeten in anderen plaetsen, gelyck alrede veel van de Ryckdomme gedaen hadden.*

De "ryckdomme" waren dus welgestelden – we zagen zoëven al dat er veel naar andere plaatsen vertrokken waren – en omdat de Noordwijkers al een aantal jaren zeer zwaar belast waren geweest, zag het er naar uit dat nog er nog meer inwoners gedwongen werden Noordwijk achter te laten.

En met een goed inzicht waarvoor de graaf gevoelig kon zijn: *ende by welke de Graaf oik verliesen soude syn voorsz. Heerlichede, ende al datter anklevende was.*

Het zou er dus op kunnen uitdraaien, nog steeds volgens Jan, dat het dorp leeg zou lopen en dat de graaf daarmee zijn heerlijkheid Noordwijk en alles wat daarbij hoorde kwijt raakte – en als er niemand meer woonde en niet meer gewerkt werd ontvielen de graaf natuurlijk ook zijn inkomsten.

Goed, hij zal wat overdreven hebben, onze Jan, maar hij kwam toch maar mooi voor het dorp op. Het is ook weer niet ondenkbaar dat er geen betalende inwoners meer zouden zijn, want bijvoorbeeld rond 1400 waren er geen

inkomsten meer uit bekende plaatsen als Nootdorp en Leiderdorp, *want dair en wonen geen huijsluden.*

De hulp en bijstand van de graaf, en dus de oplossing, lag volgens hem in het heffen van een *excys* (accijns) en hij vroeg de graaf namens parochie, heerlijkheid, burens en inwoners van Noordwijk *ootmoedelijck* om een octrooi uit te vaardigen dat zo'n accijns mogelijk zou maken.

Jan van Noirtich had blijkbaar de juiste snaar geraakt want Rooms Koning Maximiliaan en zijn zoon Philips ('t joch was pas 12 jaar maar formeel heerser over Holland, zijn vader was regent) begiftigden Noordwijk op 3 juli 1490 met de toestemming om, teneinde het verval van de ambachtskosten tegen te gaan, accijns te heffen op bier, allerhande wijn, het slachten van hoornbeesten, varkens, schapen en lammeren, en het houden van koeien. De accijns mocht nimmer worden verhoogd, maar wel verlaagd of verminderd. Dat was denkkelijk een poging om het als een tijdelijke maatregel in te kleden.

Een vleeshouwer uit de 15^e eeuw.

Je vraagt je af of het voor de inwoners van Noordwijk geholpen heeft en of het wel zo'n voor de hand liggende maatregel was.

Als die mensen al zo arm waren en het zo moeilijk hadden dat ze geen belasting meer konden betalen, ga je ze dan nog een extra

belasting opleggen? Want ze draaiden toch gewoon zelf weer op voor die accijns waardoor het leven nog duurder werd, en bovendien was het extra verzwarend voor degenen die het minste verdienden. Maar goed beschouwd waren er wel een paar voordelen, waardoor de normale ambachtskosten verminderd konden worden en de lasten beter werden verdeeld.

De welgeborenen, die geen schot hoefden te betalen (inderdaad, die *bleven buiten schot*) betaalden wel mee aan de accijns op genoemde producten, en de boeren en tappers rekenden natuurlijk de kosten gewoon door aan hun klanten, ook die van buiten het dorp. En passant werd ook nog een stimulans ingebouwd om *inlandsch* bier te kopen want de accijns op *buitenlandsch* bier was anderhalf maal zo hoog. Als bierbrouwersdorp stond Noordwijk niet bekend, dus daar schoten ze niet zoveel mee op.

Bijzonder was trouwens dat de accijns op bier in Noordwijk Binnen iets hoger was dan in Noordwijk op Zee, en helemaal dat de vissers niet hoefden te betalen over het bier dat zij en hun bemanning buitengaats dronken – dat klinkt zoets als het huidige belastingvrij inkopen op de boot naar Engeland. Het was waarschijnlijk ook een vrolijke boel als de scheepjes weer met hun vangst binnenliepen.

Natuurlijk zou het dorp nooit meer een echte stadse ontwikkeling doormaken, maar onge-

merkt had Noordwijk, na in 1432 ook privileges met betrekking tot de mudde- en stalpenning hebben ontvangen, in economisch opzicht toch weer een paar stedelijke trekjes gekregen, want al had het hier een eigen achtergrond, ook het heffen van een accijns op goederen was eigenlijk wel een typisch 'stads' privilege.

Zo'n accijns bracht ook een behoorlijke administratie met zich mee en om dat *wel en deuchdelijk te onderhouden, te ontvangen, te bewaren en te bestieren* moest de ambachtsheer acht van de aanzienlijkste en rijkste personen uit het ambacht aanstellen.

Het effect van de maatregel, althans boekhoudkundig, vinden we daardoor in de eerste dorpsrekeningen, vanaf 1494. Meer daarover in het artikel van Herman Schelvis over de oudste dorpsrekeningen in de Blauwdotter nr. 123.

Uitgekookt waren ze wel, die oude Noordwijkers, want in 1514 bleek dat ze – zekerheid voor alles – de accijnsheffing aan de meestbiedende hadden verpacht. De vergunning voor het heffen van de dorpsaccijns is nog eeuwenlang in stand gebleven en voor het laatst in 1790 door de Staten van Holland voor 15 jaren verlengd. Vrijwel direct daarna werd in 1806 een aantal locale accijnzen bij wet afgeschaft, en met de accijnswet van 1865 was het er helemaal mee afgelopen.

Bronnen: J. Kloos: Noordwijk in de loop der eeuwen; M. Brouerius van Nidek: Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Outheden; P. Blok: Eene Hollandsche Stad in de Middeleeuwen; D. de Boer: Graaf en Grafiek; J. Bos-Rops: Graven op zoek naar geld; J. Meerman, Verhaal over het beleg en de verovering van Leyden.